

פוסט-מודרניזם בהגות: מבט ביקורתי

בעקבות מאמרו המאלף של חיים נגיד בגיליון גג 47, "הווה המביט אל העבר בעיניים עצומות", החלטתי להרים תרומה משלי לביקורתו של הפוסט-מודרניזם אך הפעם, מן ההיבט ההגותי. חיים נגיד היטיב לבחון את סתירותיו ואת כשליו של הזרם הזה בתחומי אמנות שונים (ספרות, תיאטרון, קולנוע תיעודי), אך בשל כיוונו הייחודי של חיבורו, הוא נגע רק בעקיפין בתחום ההגותי כשלעצמו, והוא עשה זאת בעיקר בדברי הביקורת שכתב על מחשבתו של ז'אק דרידה. אני מבקש להוסיף עוד כמה חלקים לתצרף שהוא החל להרכיב.

דבריי מבוססים על הרצאה שנשאתי במסגרת האספה השנתית של עמותת אמני נתניה, אשר התקיימה ב-17 במרס 2009, ואני מביא אותם כאן בשינויים ובהתאמות שהזמן תבעם. אין בהם ניתוח מתודולוגי מקיף אלא יותר קווים, הבזקים לדין. מטרתי היא להצביע על תופעות ולהעמיד סימני שאלה.

לפי עיתון "הארץ" מה-13 בפברואר 2009, בשעה שמציינים 200 שנה להולדתו של דרווין, 63% מן האמריקאים מתכחשים לאבולוציה – והם בוודאי לא היחידים בעולם המערבי ובעולם בכלל. במקומה הם נוטים לתמוך בתיאוריה חלופית, הבריאתנות, שכשמה כן היא, דוגלת ברעיון שהחיים בכלל והאדם בפרט לא יכלו להתפתח ללא התערבות חיצונית, ללא בריאה. אם נסכים לדקא לכך שתורתו של דרווין היא מאבני היסוד של המודרניות, פירוש הדבר שהמוני אנשים עלי אדמות עדיין לא השלימו עם המודרניות עצמה. אז כיצד אפשר לצאת ולהכריז על מותה של אותה מודרניות – שהרי זו משמעות המילה "פוסט", פוסט-מורטם, "אחרי מות" – ועל בואה של התיאוריה הגואלת אשר שמה הפוסט-מודרניזם?

הלקסיקון לתיאוריה של התרבות (הוצאת רסלינג, 2007, עמ' 299) מביא מדברי אנתוני גיֶדְנֶס: "אם יש למושג 'פוסטמודרניזם' משמעות כלשהי, כי אז מדובר בסגנונות או בתנועות במסגרת הספרות, הציור, האמנויות הפלסטיות והאדריכלות, העוסקים בהתבוננות אסתטית בטיבה של המודרניות". הגדרה זו אינה בעייתית בפני עצמה והיא אפילו לגיטימית. הבעיה מתחילה כשמרחיבים אותה ללא הבחנה ומחילים אותה "על כל דבר שזו". כי אז מתגלים פגמים הטבועים ברעיון עצמו: הוא רוויוניזם הגותי במלוא מובן המילה, הוא אידיאולוגיה שאינה שונה בטבעה מן האידיאולוגיות שהוא בא כביכול "לבחון מחדש", ואף חמור מכך: במקום הערכים שהוא מקעקע וקוטל, אין הוא מציע שום חידוש ראוי ומלהיב, שום אופק חדש. הוא בהחלט סוג של ניהיליזם. עורכי הספר אף טרחו להוסיף שעל פי גידנס עצמו, "לפוסטמודרניזם, אין מה להציע במקום האידיאלים של הנאורות".

אחד מפגמיו העיקריים של הפוסט-מודרניזם: שיטוח הזמן ההיסטורי ואי-הכרה בריבודים, בתקופות: כותבים על אתמול בכלים ובמונחים של היום ובוחנים את העבר על פי ערכים עכשוויים.

מהם אפוא פגמיו העיקריים?

- הראשון: שיטוח הזמן ההיסטורי ואי-הכרה בריבודים, בתקופות: כותבים על אתמול בכלים ובמונחים של היום ובוחנים את העבר על פי ערכים עכשוויים. נוצר מעין רצף אירועים קווי שאין בו כל ערך וכל תוקף להבדלים של הקשר, של נסיבות. ההיסטוריה, כל היסטוריה, הופכת ל"נרטיב" ובשל כך היא מפוקפקת מטבעה. היא תחבולה של האליטות, של המעמד השליט ("לבן, אשכנזי, הגמוני"), כדי להכתיב את תפיסתיו.
- השני: הביקורתיות כלפי ההווה מוסבת ללא הבחנה לביקורתיות כלפי העבר: אם הציונות למשל פושעת היום, זה סימן שהיא פשעה תמיד, אין חוקת חפות עבור התנועה הלאומית היהודית, היא כובשת מיסודה. קיים גם הכיוון ההפוך: ביקורתיות כלפי העבר המשליכה על ההווה ואף העתיד. כך למשל על פי משנתו של שלמה זנד: אם העם היהודי "הומצא" בזמן כלשהו בעבר הרחוק, כי אז הוא מומצא לצמיתות, יהיו אשר יהיו תוקפם ואמיתותם של הנימוקים התומכים בתזה זאת. אין עבורו חוקת אותנטיות. הוא זיוף ורמיסה לדורות.
- השלישי: אין עוגן שיטתי מוגדר, העיקר הוא האמירה הביקורתית ובתוכה, הלוז הוא דיבורו של המבקר ועמדתו כלפי מושא ביקורתו – למושא עצמו אין מעמד של ממש. הוא תירוץ. זה ניכר היטב בביקורת הספרות והאמנות, שם השיח "על אודות" או "מסביב" מאפיל בגאון על הבחינה העניינית, השיטתית, של היצירה. לשם כך לא מהססים הכותבים להשתמש בהוגים מכל הבא ליד (למקלדת), בפרט ביוצאי חלציה של התרבות הצרפתית אך לא הם לבדם, מבלי להתייחס להבדלים ביניהם, לסתירותיהם הפנימיות ולעתים לקוצר ידם בהתמודדותם עם המציאות, ועל אחת כמה וכמה מבלי לתת עליהם את הדעת. גם הזרם הזה נוהג על פי "כזה ראה וקדש" משלו.
- הרביעי: נקודת המבט חיצונית, מתנשאת: המבקר, ההוגה, החוקר, מנותק כאמור ממושא מחקר, מן הכלל שהוא חי בתוכו; הוא מביט על הכול ממעל ומן הצד, עמדתו המוסרית כביכול אינה יכולה להתיישב עם שום זרם או שום רעיון קיים. במובן מסוים הוא מאמין שהוא ראשון מגלי האמת הנסתרת, ראשון מביאי הבשורה. אלה שקדמו לו לא הבינו,

עיבוד גרפי ח"נ

פייר בורדייה

דשדשו, אֶחָזו עיניים. אלא שבחינה מדוקדקת של טיעוניו או של עשייתו מגלה עד כמה הוא עצמו עוסק בתעותעים (לשוניים, לוגיים, אמנותיים), ואף נעשה בעצמו לתעותוע (ראו דבריו של חיים נגיד על פול אוסטר ומדונה).

דוגמאות אחדות ימחישו את הדברים:

בפברואר 2009 ליאת פרידמן, חוקרת תרבות ישראלית, הרצתה במכון הצרפתי על "פסיכואנליזה מטריאליסטית". הייתה זו לכאורה, אך לכאורה בלבד, קריאה באחד ממאמריו של פרויד, שכן היא הושתתה הלכה למעשה על ביקורתם של שני הוגים צרפתיים – שקטלו אותו. מהלך "פוסט-מודרניסטי" אופייני. כשנשאלה למה היא מתכוונת במונח "מטריאליסטית" היא לא היתה מסוגלת לנסח כל הגדרה או כל טיעון ראוי לשמו, ובוודאי לא להתייחס לאלה שהפיצו את המונח הזה עוד במאה ה-19, מרקס ואנגלס, כשגיבשו את המטריאליזם ההיסטורי (ובהרחבה את המטריאליזם הדיאלקטי). זאת מבלי לדבר על אלה שניסו והצליחו לחבר את הפסיכואנליזה ליסודות החברתיים: וילהלם רייך, אריק פרום, הרברט מרקוזה ואחרים. אך מדוע לטרוח ולדייק? כששוב נשאלה, בתום ההרצאה, אם

אכן לדעתה יש רגש ויש זהות, היא לא היססה לענות שאין לה מושג! היא טענה שפרויד התחיל את מאמרו עם ריבוי של זהויות אך במהלכו הוא נסוג וחזר לזהות האדיפלית בלבד. היא לא היתה מסוגלת להגדיר שום עמדה משל עצמה. אבל את חוסר יכולתה היא לא התביישה לצבוע בצבעי ביקורת ומהפכה.

פרופסור חנן חבר, חוקר ספרות בעל שם, פרסם זה לא כבר בכתב העת **תיאוריה וביקורת**, מיסודו של מכון ון ליר בירושלים, ניתוח פוסטקולוניאלי (במילה אחת, כי זו כבר תיאוריה שלמה) של סיפוריהם של ס. יזהר, עמוס עוז ואברהם ב. יהושע. הניתוח הזה נעשה מנקודת מבטו של המיעוט, כלומר כלל לא בכלים ספרותיים או לשוניים, כמתחייב, אלא בכלים חיצוניים לגמרי, סוציו-פוליטיים. זהו ניתוח הקובע מראש סולם ערכים שלילי: הוא מבקש לגלות בסיפורים הנבדקים את עקבותיהן של עוולות הציונות כלפי המיעוט הערבי ובסופו של מהלך קובע לא פחות ולא יותר ששלושת הסופרים כבר שיתפו פעולה מראשית דרכם עם דיכוי של אותו מיעוט ועם מחיקת עקבותיו מאדמת ישראל. אנו נתקלים כאן בכל הסממנים של הפוסט-מודרניזם, ובייחוד ביהירותו הרעיונית. שיאו של המהלך הזה הוא בהטלת ספק גורפת במושג עצמו של ספרות עברית, שהופך בפי אותו חוקר למילת גנאי של ממש.

פרופסור יהודה שנהב, מבכירי הסוציולוגים בישראל, פרסם ב-2008 בכתב העת **סוציולוגיה ישראלית** מאמר נרחב בשם "הזמנה למתווה פוסט-חילוני לחקר החברה בישראל". אני מרשה לעצמי לחלוק, מנקודת המבט שלי, על שני ניסוחים פוסט-מודרניסטיים בולטים:

- הראשון: המונח "פוסט-חילוני", שנועד לבטא את הטשטוש שהחל להתהוות לדבריו בין חילוניות לדתיות ועקב כך הוא מבקש להציג "מודל אזרחי חדש". הכול טוב ויפה, אבל מדוע על גבה של החילוניות? שהרי כידוע חוקה עוד אין לנו, דיני האישות הם כולם דינים דתיים (בהסכמתו ובחלולנו של הרוב החילוני, ממוסד ולא ממוסד כאחד), ועוד פגעים מפגעים לרוב בחיינו האזרחיים, וכבר עלינו להמית את הווייתנו כדי להמציא את עצמנו מחדש כ"פוסט-חילוניים"? לי נראה שזהו דיון במושגים, באידיאות ולא בבני אדם, לא בחברה בשר ודם שעדיין לא הגיעה להכרת עצמה כחברה אזרחית, החייבת בשלב זה של חייה לקיים באופן הכרחי **חופש מדת**. הערכים ההיסטוריים והרעיוניים מעורפלים: על פי אחד המקורות שהמאמר משופע בהם, החילוניות נתפסת, לא פחות ולא יותר, כסוג של דת. "אם כבר, אז כבר"... אנה אנו באים? הנאורות מנופצת לרסיסים, וגם זה אופייני לפוסט-מודרניזם. האסמכתאות העיוניות הן מכל קצות תבל כמעט אך למקרא הדברים אינך יכול להימנע מלשאול את עצמך: "איפה אנחנו, אלה החיים את החיים האמיתיים, לא בספרה המושגית?" (המשורר האהוב ז'אק פרוור כתב פעם: "אבינו שבשמים, הישאר שם, ואנו נישאר על האדמה, שהיא לפעמים יפה כל כך"). יתרה מכך: ייתכן שאנו עדים כאן למהלך הגותי שמקורו הרחוק הוא באותו "אפוקה", אותה השעיה מתודולוגית מבית מדרשו של הוסרל היקר,

המבקש מן ההוגה לנטרל את מושאו מכל "רעש רקע" (בפרט חברתי-כלכלי) אפשרי כדי להיטיב לקלוט את ה"תופעות" הנובעות או משתמעות ממנו וממנו בלבד. ונדמה שכך קורה במאמר הזה לחילוניות: היא נבחנת כ"תופעה", מתוך ניתוק, ולו יחסי, משלל ההיבטים הממשיים הכרוכים בה.

● השני: השימוש העקבי שעושה פרופ' שנהב במונח "החברה בישראל". לשיטתו אין לומר "החברה הישראלית", שהרי היא כל כולה בליל של קבוצות, של קהילות, של גלי הגירה וכד', כלומר מחוסרת כל לכידות ועל כן אין להקיף אותה במונח אחדותי. כלום אין כאן חשש להתנכרות לכל מה שמאפיין כישראלית את החברה שהוקמה במקום הזה, על הטוב ועל הרע שבה; למרחב המחיייה המשותף הממשי, הפיזי, שאנו חיים בו, מתבוססים בו, נלחמים עליו? כלום אין הניסוח הזה מבטא מעין רתיעה מלהיות שותף לאותה חברה, מסוכסכת ומפולגת ככל שתהיה? היש חברה נקייה מטריטוריה, מסכסוכים ומפילוגים, כאילו היה קיים מונח כוללני, ערטילאי, של "חברה", כמעין תפקוד מופשט, ובכל מקום ואתר היו קיימות נגזרות "מקומיות": החברה בישראל, בצרפת, באנגליה, בארה"ב וכו', משל היו אותן "חברות" התגלמויות בחומר, בלבנים ובבני אדם של איזו נשגבות המתעלה עליהן. לא כך סברו מייסדי הסוציולוגיה המודרנית (לפחות אלה המוכרים לי: דורקהיים, לוי-ברול, האלבווקס, מוס – כולם יהודים צרפתים), שראו בחברה פונקציה אנושית מובהקת, מושרשת בפועלו של האדם ובסביבתו, ומתוך יחס של השלמה הדדית, ראו באדם יצור שמהות חייו חברתית. מנגד, אף שגם זה ניגוד תוך כדי השלמה, כולם כאחד סברו והדגישו שהמסגרת החברתית, בתור שכזאת, יוצרת ומכתיבה כללים החורגים מחיי הפרט הבודד, אך הם לא העמידו את המבנה הזה על הראש, כלומר על מתן עדיפות/קדימות ל"חברה" על פני האדם, וודאי לא על השערתו של ניתוק כלשהו ביניהם. כך הראה גם סוציולוג אחר, פייר בורדייה שמו, שהוכיח במעורבותו האישית העמוקה עד כמה הוא תופס את החברה הצרפתית כשדה מאבק ולא רק כשדה עיון: הוא ראה בסוציולוגיה "אמנות לחימה", פשוטו כמשמעו. ואכן, בכל הקשור לפחות למה שאני מכיר מבטן ומלידה, חושבים, אומרים וכותבים, בלי בושה ובצדק, "החברה הצרפתית". עוד אעיר, דרך אגב, שהמאמר פורסם בכתב עת הנושא את השם "סוציולוגיה ישראלית".

לסיכום, אצטט מדבריו של חוקר הספרות אורציון ברתנא, מתוך ספרו **ספרות ופילוסופיה** (הוצאת כרמל, 2008, עמ' 118): "כאן ייאמר רק שהפוסט-מודרניזם משמעו טענה כי היצירה אינה יכולה לשאת ערך כלשהו, מכיוון שאין לה שפה מייצגת מציאות שיכולה לטעון לערכים כאלה. [...] מצד אחד, מתוארת ההתנהלות החברתית כחסרת משמעות, אבל מצד שני, במקביל, היא מתוארת כרעה, משום שאין בכוחה של החברה לקיים ערכים. [...] הפוסט-מודרניזם ממשיך את הספקנות המודרניסטית, אבל עושה אותה מוחלטת. הוא לא ממשיך את הניסיון המודרניסטי להציל באיזו שהיא דרך את הערך עצמו".